

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARININ TASNİFLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ahmet BURAN*

ÖZET

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili olarak ilk yapılan çalışmalar 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanır ve ağızlarla ilgili çalışmalar daha çok yabancı araştırmacılar tarafından yapılır. 1940'lı yıllardan sonra yerli araştırmacılar da Türkiye Türkçesi ağızları üzerine çalışmalara ağırlık verir ve günümüze kadar pek çok ağız çalışması ortaya konur. Derleme, inceleme ve karşılaştırma çalışmalarının yanı sıra kimi bilim adamlarının Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili genel tasnif çalışmaları da bulunmaktadır. Bu makalede Türkiye Türkçesi ağızlarının il, ilçe ve bölge tasniflerinin dışındaki genel tasnifleri üzerinde durulacak ve bu tasniflerden hareketle çeşitli değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, dil, lehçe, ağız, tasnif.

AN ASSESSMENT ON THE CLASSIFICATION OF TURKEY TURKISH DIALECTS

ABSTRACT

The first studies on Turkey Turkish dialects date back to the middle of the 19th century and those studies are mostly done by the foreign researchers. Turkish researchers put emphasis on Turkey Turkish dialects after 1940s and since then many works on dialects are done. Some scientists have done studies on general classification besides compilation, investigation and comparative works. In this article, general classification of Turkey Turkish dialects is investigated and taking these classifications into consideration, some evaluations will be done.

Key words: Turkey Turkish dialects, language, dialect, classification.

Tasnif, çeşitli özellikleri bakımından benzer olanları bir araya getirmek, farklı olanları ayırmak demektir. Tasnifler, bilime yardımcı olmak amacıyla, her hangi bir konunun, varlığın ya da durumun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yapılır.

Dil, lehçe ve ağız tasniflerinde, dilin beş temel birimi dediğimiz *ses, şekil, yapı, sözvarlığı, sözdizimi* ve *vurgu* bakımından birleşen ya da büyük oranda benzerlik gösterenler tespit edilir, benzerlik ve farklılıklarına göre gruplandırılırlar. Bu ölçütler dikkate alınarak dünya dilleri kökenlerine ve yapılarına göre tasnif edilmiştir. Farklı diller böyle sınıflandırıldığı gibi, bir dilin lehçeleri ve ağızları da çeşitli özellikleri bakımından kendi içinde tasnif edilebilmektedir. Dil tasniflerinde, coğrafi yönler, coğrafi adlar, yerleşim birimi adları, kavim, boy adları, ses özellikleri ya da genel anlamda dil özellikleri kullanılmaktadır.

Dil araştırmalarında “*tasnif*” ve “*atlas*” çalışmaları birbiriyle yakından ilişkilidir. Dil atlasları, dilin beş temel birimine ait çeşitli özellikler dikkate alınarak yapılan tasniflerin

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.
El-mek: aburan@firat.edu.tr

sonuçlarının ve dağılımlarının harita üzerinde gösterilmesi demektir. Dolayısıyla dil atlaslarının yapılabilmesi için öncelikle doğru ve eksiksiz tasniflerin yapılması gerekmektedir.

Bilimsel anlamda Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk çalışma Maksimov'un 1867 yılında yayınlanan “ *Opit izsledovanij tjurdkih dialektov v Hudavendigare i Karamanii*” (St. Petersburg 1867) adlı eseridir. Maksimov'un bu çalışmasından 29 yıl sonra, 1896'da İğnas Kunos ilk defa Türkiye Türkçesi ağızlarını tasnif etmiştir. Kunos'tan sonra Caferoğlu (1946 ve 1959), Banguoğlu (*Türkçenin Gramerinde ve TDE Ansiklopedisinde*), Kral, Hayashi ve Karahan (1996) gibi araştırmacılar genel ve Nemeth (1946), Hazai (1971), Korkmaz (GBAA, 92), Hayashi (1984), Ercilasun (1985) gibi araştırmacılar da bölgesel tasnifler yapmışlardır. Kimi araştırmacılar da sadece bir ilin ya da bir ile bağlı bir ya da birkaç ilçenin ağızlarını tasnif etmiştir: Erzurum (Gemalmaz, 1978), Rize (Günay 1978), Kars (Ercilasun 1983), Kütahya (Gülensoy 1988), Erzincan (Sağır 1995), Malatya (Gülseren 2000), Kırşehir (Günşen 2000), Keban-Baskil-Ağın (Buran 1996), Ordu (Demir 2001), Uşak (Gülsevin, 2002), Elazığ (Buran-Oğraş 2003)

Bu makalede Türkiye Türkçesi ağızlarının il, ilçe ve bölge tasniflerini bir yana bırakıp, genel tasnifler üzerinde değerlendirmeler yapmaya çalışacağız. Önce şimdiye kadar yapılan tasnif çalışmalarını özetleyelim:

1. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARININ TASNİFLERİ

1.A. İğnas Kunos Tasnifi

1. İzmir ile Bursa arasında Zeybekçe
2. Kastamonu ağzı
3. Karadeniz'in doğu kıyılarına doğru Lazca
4. Harputça
5. Güneydoğu Anadolu'da Mersin ile Konya arasında Karamanlıca
6. Kızılırmak havzasında Ankara ağzı
7. Anadolu'da dağınık olarak yaşayan Yörük ve Türkmenler

Kisazsiai Török Dialektusairal adlı eserinde verilen bu tasnifte Kunos, Ankara ağzı, Zeybekçe, Yörük ve Türkmen ağızlarının esas Türk ağızlarını, diğerlerinin ise Türkleştirilmiş unsurların ağızlarını temsil ettiğini belirtir.

1. B. 1. Ahmet Caferoğlu Tasnifi (1946)

1. Doğu illeri ağızları (Kars, Elazığ, Van ve Civarı, Malatya) bölgesi
2. Erzurum, Trabzon, kısmen Rize ağızları bölgesi
3. Sivas, kısmen Tokat illeri ağızları bölgesi
4. Amasya, Çorum, Ankara, kısmen Yozgat ağızları bölgesi
5. Orta Anadolu (Kayseri başta olmak üzere) ağızları bölgesi
6. Gaziantep (ve kuzey sınır ağızları) bölgesi
7. Batı illeri ağızları (Eskişehir, Balıkesir, Manisa, İzmir, kısmen Afyon, Aydın ve Antalya'ya kadar) bölgesi
8. Konya ağız bölgesi

Turkish Studies

9. Kastamonu ağız bölgesi

Caferoğlu'nun bu tasnifi bütünüyle kendi malzemesine dayanmaktadır. Bu genel tasnifin içinde bir kısım alt grupların varlığından ve farklılığından söz eden Caferoğlu, Gaziantep ağzının, "merkez, Kilis ve yöresi ile Türkmen uruğu ağzı" şeklinde üç alt gruba ayrıldığını, Malatya'nın Tahir bucağı ağzının Sivas ağzına yakın olduğunu, yine Malatya Hekimhan ağzının da bazı gramer özellikleri bakımından Kastamonu ağzına benzediğini belirtir. Caferoğlu'na göre Trabzon merkez ağzı Erzurum ağzına daha yakınken Akçaabat ile Vakfıkebir müstakil bir ağız bölgesi oluşturur.(Karahan, 1996; X)

1. B. 2. Ahmet Caferoğlu Tasnifi (1959)

1. Güneybatı ağızları (Bandırma'dan Antalya civarlarına kadar)
2. Orta Anadolu ağızları (Afyon'dan Elazığ ve Erzurum'a kadar)
3. Doğu ağızları (Elazığ ve Erzurum'dan doğu sınırına kadar)
4. Kuzeydoğu ağızları (Samsun'dan Rize'ye kadar)
5. Güneydoğu ağızları (Gaziantep, Adana, Antalya ve civarı)
6. Kastamonu

Fundamenta'da yayınlanan (Caferoğlu, 1959; 239-260) bu tasnif, eksiklikleri olmakla birlikte bir öncekine göre daha tutarlıdır. Caferoğlu'nun iki tasnifinde de Kunos'ta olduğu gibi Rumeli ağızlarına yer verilmemiştir.

1.C.1. Tahsin Banguoğlu Tasnifi

1. Deliorman ağzı
2. Makedonya ağzı
3. İstanbul ağzı
4. Aydın ağzı
5. Karaman ağzı
6. Ankara ağzı
7. Kastamonu ağzı
8. Harput ağzı
9. Erzurum ağzı
10. Karadeniz ağzı

Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* (Banguoğlu, 1990; 17) adlı eserinde yer alan bu tasnifte Rumeli ağızları da yer almaktadır. Bütünüyle yerleşim birimleri adları kullanılarak yapılan bu tasnifte hangi ölçütlerin kullanıldığı belli değildir.

1.C.2. Banguoğlu Tasnifi

1. Güney Batı ağızları
2. Orta Anadolu ağızları
3. Doğu Ağızları
4. Kuzey Doğu Karadeniz ağızları

Turkish Studies

5. Rumeli ağızları
6. Güney Doğu ağızları
7. Kastamonu'ya, Karamanlı ve başka boylara mahsus ağızlar.

1. E. Piet Kral Tasnifi

1. RUMELİ GRUBU:

1. Edirne
2. Marmara (hipotetik)

3. BATI GRUBU: Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla, Uşak)

4. MERKEZ GRUBU:

- a. Konya ve Niğde'de sapma
- b. Kayseri, Kırşehir ve Yozgat'ta sapma
5. Amasya, Çankırı ve Çorum

a. Çankırı'da sapma

6. Sivas ve Tokat

7. Elazığ, Malatya ve Tunceli

a. Malatya'da sapma

8. Gaziantep, Hatay ve Kahramanmaraş

9. DOĞU GRUBU:

a. Diyarbakır ve Urfa'da sapma

b. Erzurum'da sapma

c. Kars'ta sapma

10. Erzincan

11. BATI KARADENİZ GRUBU:

a. Bolu'da sapma

b. Zonguldak'ta sapma

12. ORTA KARADENİZ GRUBU:

a. Ordu'da sapma

b. Samsun'da sapma

13. Rize ve Trabzon

a. Rize'de sapma

14. Artvin

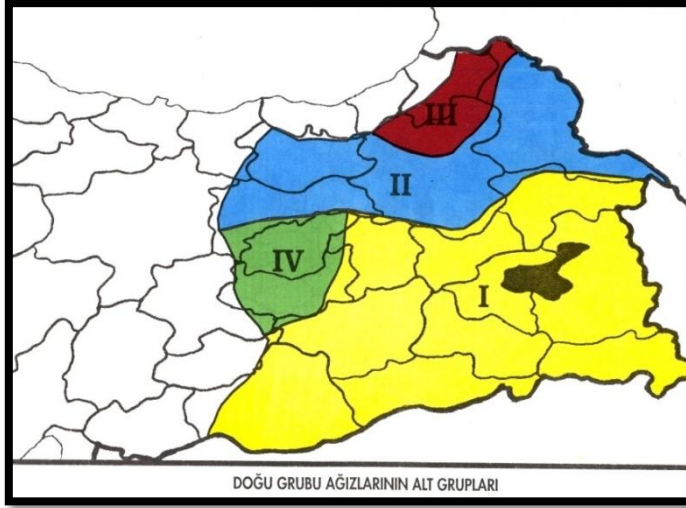
Turkish Studies

1. F. Leylâ Karahan Tasnifi

1. DOĞU GRUBU AĞIZLARI: Ağrı, Artvin merkez ile Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Van ağızları)

Alt Gruplar

I.Grup: Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkâri, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Palu, Karakoçan(Elazığ) ağızları

II. Grup: Kars (Ardahan, Posof hariç), Erzurum merkez, Aşkale, Ovacık, Narman, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı, Erzincan merkez, Tercan, Çayırılı, Kemah, Refahiye, Gümüşhane ağızları

III. Grup: Ardahan, Posof (Kars), Artvin merkez, Şavşat, Yusufeli, Ardanuç (Artvin), Oltu, Tortum, Olur, Şenkaya, İspir (Erzurum) ağızları

IV. Grup: Kemaliye, İliç (Erzincan), Elazığ merkez, Keban, Baskil, Ağın, Harput (Elazığ) Tunceli ağızları

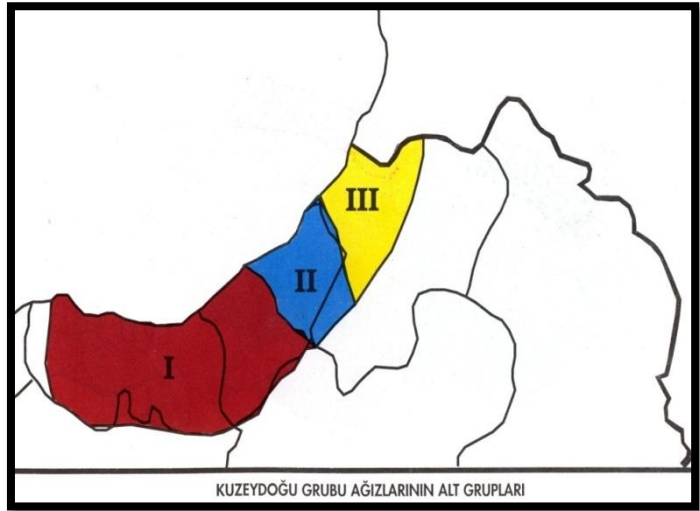
2. KUZEYDOĞU GRUBU AĞIZLARI: Hopa, Borçka, Arhavi (Artvin), Rize ve Trabzon ağızları)

Alt gruplar

I. Grup: Trabzon, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy ağızları

II. Grup: Çayeli, Çamlıhemşin, Pazar, Ardeşen, Fındıklı (Rize) ağızları

III. Grup: Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa, Muratlı, Ortacalar, Göktaş, Camili, Meydancık, Ortaköy (Artvin) ağızları

3. BATI GRUBU AĞIZLARI: Adana, Adıyaman, Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, İçel, İzmir, İzmit, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Niğde, ordu, Sakarya, Samsun, Sinop, Şivas, Tokat, Uşak, Yozgat, Zonguldak ağızları.

Turkish Studies

Alt Gruplar

I. Grup: Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak ve Nallıhan (Ankara) ağızları

II. Grup: İzmit ve Sakarya ağızları

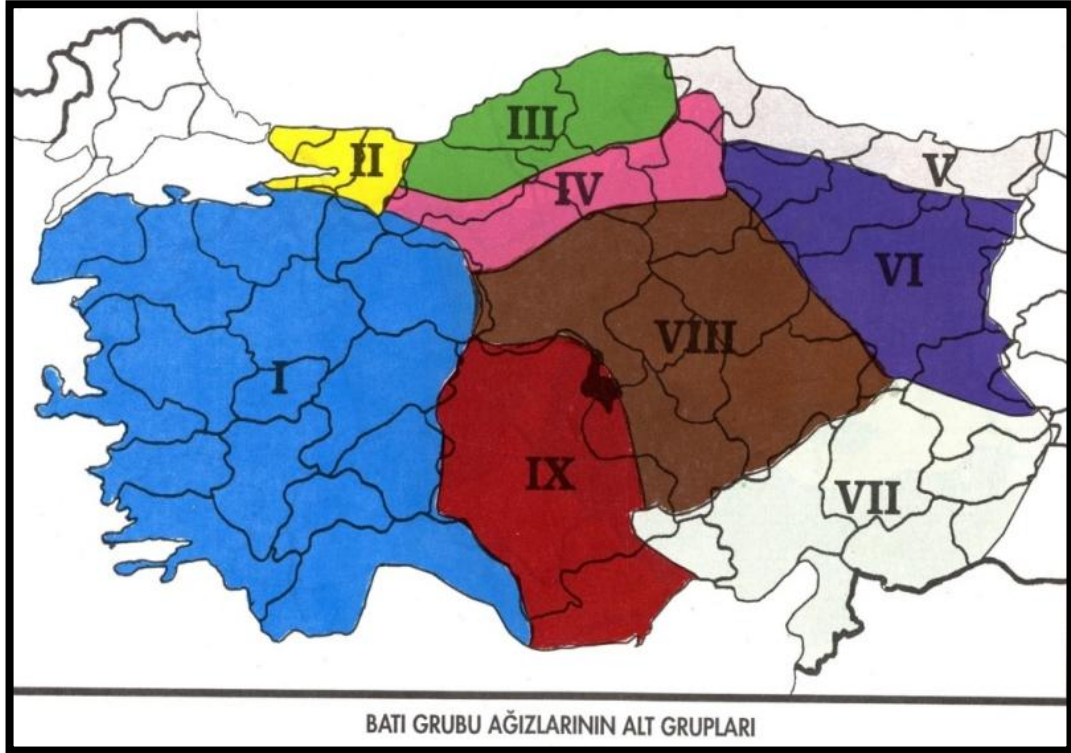
III. Grup: Bolu (Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık hariç), Zonguldak, Bartın, Kastamonu, (Tosya hariç), Ovacık, Eskipazar (Çankırı) ağızları

IV. Grup: Beypazarı, Çamlıdere, Kızılcahamam, Gündül, Ayaş (Ankara), Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık (Bolu), Çankırı (Ovacık, Eskipazar ve Kızılırmak hariç)

V. Grup: Sinop (Boyabat hariç), Samsun (Havza, Ladik hariç), Ordu (Mesudiye hariç), Giresun (Alucra ve Şebinkarahisar hariç), Şalpaazarı (Trabzon) ağızları

VI. Grup: Havza, Ladik (Samsun), Amasya, Tokat, Sivas (Şarkışla ve Gemerek hariç), Mesudiye (Ordu), Şebinkarahisar, Alucra (Giresun), Malatya merkez, Hekimhan, Arapkir ağızları

VII. Grup: Tarsus (İçel), Ereğli, Konya merkez ilçesinin bazı yöreleri, Adana, Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman, Darende, Akçadağ, Doğanşehir (Malatya), Birecik, Halfeti (Urfa) ağızları

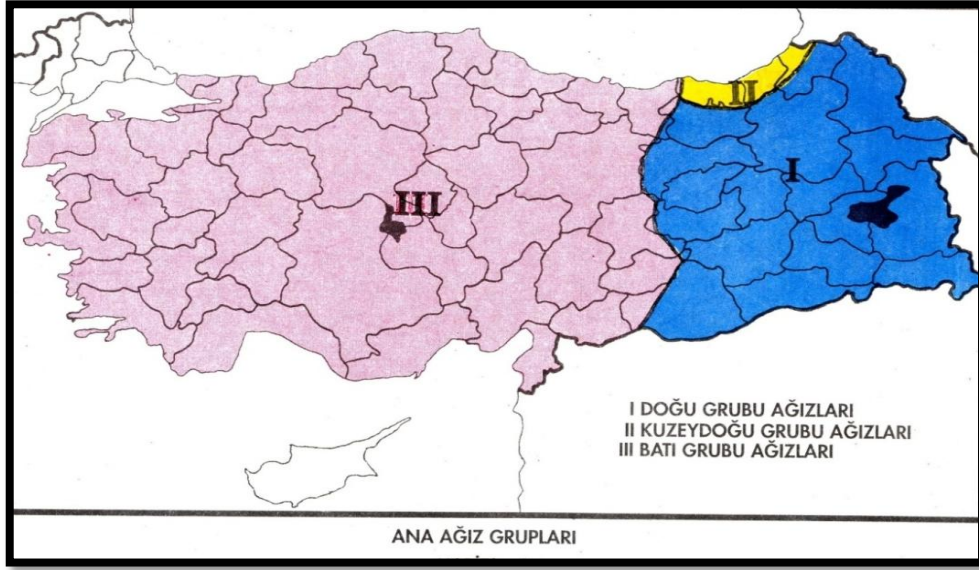

VIII. Grup: Ankara merkez, Haymana, Bâlâ, Şereflikoçhisar, Çubuk, Kırıkkale, Keskin, Kalecik, Kızılırmak, (Çankırı), Çorum merkez ilçesi ile güneyindeki ilçeler, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Kayseri, Şarkışla, Gemerek (Sivas), Yozgat ağızları

IX. Grup: Konya (merkez ilçenin bazı yöreleri ve Ereğli hariç), İçel (Tarsus hariç) ağızları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

2. TASNİFLERE ESAS OLAN ÖZELLİKLER

Yukarıda tasniflerini verdiğimiz araştırmacılar, Türkiye Türkçesi ağızlarını, “yerleşim birimi adlarına, coğrafi yön ve bölge adlarına, boy, soy ve oymak adlarına ve dil özelliklerine” göre tasnif etmişlerdir. Bu çalışmaların bir bölümünde sadece Anadolu ağızları tasnif edilmişken (Kunos, Caferoğlu, Karahan), bir bölümünde “Rumeli ağızları”na da yer verilmiştir (Banguoğlu, Kral). Dil tasniflerinde yerleşim birimleri, coğrafi yer ve yönler, kesin belirleyici, ayırıcı ölçüt olamazlar. Dolayısıyla, bu adlarla temsil edilen ağızlar esas itibarıyla bir kısım dil özelliklerine dayanmaktadır.

2. A. Yerleşim Birimi Adları

Kunos : Kastamonu, Harput, Ankara, Karaman

Caferoğlu-1 : Erzurum, Trabzon, Rize, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Ankara, Yozgat, Gaziantep, Konya, Kastamonu

Caferoğlu-2 : Kastamonu

Banguoğlu-1 : Deliorman, İstanbul, Aydın, Karaman, Ankara, Kastamonu, Harput

Banguoğlu-2 : Kastamonu, Karaman

Kral : (Ana ağız grupları yerleşim birimi adlarıyla adlandırılmamıştır)

Karahan : (Ana ağız grupları yerleşim birimi adlarıyla adlandırılmamıştır)

Yerleşim Birimi	Kullanan Araştırmacılar
Amasya	Caferoğlu-1
Ankara	Kunos, Caferoğlu-1, Banguoğlu-1
Aydın	Banguoğlu-1
Çorum	Caferoğlu-1
Deliorman	Banguoğlu-1
Erzurum	Caferoğlu-1

Turkish Studies

Gaziantep	Caferoğlu-1
Harput	Kunos, Banguoğlu-1
İstanbul	Banguoğlu-1
Karaman	Kunos, Banguoğlu-1, Banguoğlu-2
Kastamonu	Kunos, Caferoğlu-1, Caferoğlu-2, Banguoğlu-1, Banguoğlu-2
Konya	Caferoğlu-1
Rize	Caferoğlu-1
Sivas	Caferoğlu-1
Tokat	Caferoğlu-1
Trabzon	Caferoğlu-1
Yozgat	Caferoğlu-1

1. Tablo

2. B. Coğrafi Yön ve Bölge Adları

Araştırmacılar	Kullanılan Coğrafi Yön ve Bölge Adları
Kunos	Kara Deniz'in doğu kıyılarına doğru, Güneydoğu Anadolu, Kızılırmak Havzası
Caferoğlu-1	Doğu illeri ağızları, Orta Anadolu, Batı illeri
Caferoğlu-2	Güneybatı, Orta Anadolu, Doğu ağızları, Kuzeydoğu, Güneydoğu
Banguoğlu-1	Karadeniz
Banguoğlu-2	Güneybatı, Orta Anadolu, Kuzeydoğu Karadeniz, Rumeli, Güneydoğu, Makedonya
Kral	Rumeli, Batı, Merkez, Doğu, Batı Karadeniz, Orta Karadeniz
Karahan	Doğu, Kuzeydoğu, Batı

2. Tablo

Kullanılan Coğrafi Yön ve Bölge Adları	Araştırmacılar
Batı Grubu/Ağızları	Kral, Karahan
Batı İlleri Ağızları	Caferoğlu-1
Batı Karadeniz Grubu	Kral
Doğu İlleri Ağızları/Doğu Ağızları	Caferoğlu-1, Caferoğlu-2, Banguoğlu-2
Doğu Grubu/ Ağızları	Kral, Karahan

Turkish Studies

Güneybatı Ağızları	Caferoğlu-2, Banguoğlu-2
Güneydoğu Ağızları	Caferoğlu-2, Banguoğlu-2
Karadeniz Ağzı	Banguoğlu-1
Karadeniz'in doğu kıyılarına doğru	Kunos,
Kızılırmak Havzası	Kunos,
Kuzeydoğu Ağızları/ Grubu Ağızları	Caferoğlu-2, Karahan
Kuzeydoğu Karadeniz Ağızları	Banguoğlu-2
Makedonya Ağzı	Banguoğlu-1
Merkez Grubu	Kral
Orta Anadolu Ağızları	Caferoğlu-1, Caferoğlu-2, Banguoğlu-2
Orta Karadeniz Grubu	Kral
Rumeli	Banguoğlu-2., Kral,

3. Tablo

2. C. Boy, Soy ve Oymak Adları

- Kunos** : Yörük, Türkmen, Zeybek, Karamanlı, Laz
Caferoğlu-1 : (Boy, Soy ve Oymak Adları kullanılmamıştır)
Caferoğlu-2 : (Boy, Soy ve Oymak Adları kullanılmamıştır)
Banguoğlu-1 : (Boy, Soy ve Oymak Adları kullanılmamıştır)
Banguoğlu-2 : (Boy, Soy ve Oymak Adları kullanılmamıştır)
Kral : (Boy, Soy ve Oymak Adları kullanılmamıştır)
Karahan : (Boy, Soy ve Oymak Adları kullanılmamıştır)

2. D. Dil Özellikleri

2. D. 1. Sesbilgisi Özellikleri

Sesbilgisi Ölçütleri	Kullanan Araştırmacılar
Kalınlık- incelik uyumu	Ercilasun, Karahan,
Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen kalınlaşmalar	Karahan,
Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen incelmeler	Karahan,
Çok heceli kelimelerin sonundaki u,ü,ı ünlülerinin i olması	Ercilasun, Karahan,
Alınma kelimelerde ünlü incilmesi sonucu meydana gelen uyum değişmesi	Karahan,
İlk hecedeki yuvarlak ünlülerin düzleşmesi	Karahan,

Turkish Studies

Ek ünlülerinde meydana gelen yuvarlaklaşmalar	Karahan,
Alınma kelimelerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi	Karahan
a sesinden sonra ikinci hecedeki ı sesinin durumu	Kral
Kapalı é	Hayashi
o>u, ö>ü değişmesi	Banguoğlu-2,
İlk hecedeki ö, ü> o, u değişmesi	Banguoğlu-2, Kral
b,m,v ünsüzlerinin önünde u/ı kullanımı	Kral
Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu	Karahan,
Arka ve orta damak geniz ünsüzü n'nin korunması veya kaybolması	Kral, Hayashi, Karahan,
Öndamak ünsüzü g'nin iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması	Karahan
Belirli bazı kelimelerde önses y- ünsüzünün düşmesi	Ercilasun, Karahan,
Patlayıcı ünsüzlerin ikizleşmesi	Karahan
Belirli bazı ünsüzlerin kelime içinde yer değiştirmesi	Karahan
k- kalın sıradan ünlülerin önünde	Kral,
-k- kalın sıradan ünlülerle, içseste	Kral,
k- ince sıradan ünlülerin önünde	Kral
g- ince sıradan ünlülerin önünde (g>k)	Banguoğlu-2, Kral,
-ğ-, -ğ sesinin kelime içi ve sonundaki durumu	Kral,
ñ sesi ve bu seste meydana gelen değişmeler	Kral
Şimdiki zaman eklerindeki ses değişmeleri	Kral, Ercilasun
c>dz, ç>ts değişmesi	Banguoğlu-2
Kelime başında p/b, t/d, k/g ünsüzlerinin durumu	Banguoğlu-2, Kral, Hayashi
Ek başlarındaki t/d ünsüzünün durumu	Hayashi
h ünsüzü	Hayashi, Ercilasun,
r ünsüzünün düşmesi	Banguoğlu-2,
önseste k>ç, g>c değişmesi	Kral,
b- > m- değişmesi	Ercilasun
Kelime iç ve son sesinde k>h değişmesi	Banguoğlu-2
-ken zarf-fiil ekinde meydana gelen ses değişmeleri	Kral

4. Tablo

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

2. E. 2. Şekilbilgisi Özellikleri

Şekilbilgisi Ölçütleri	Kullanan Araştırmacılar
Fiil çekiminde birinci teklik şahıs eki	Kral
Fiil çekiminde birinci çokluk şahıs ekleri	Kral
İstek 1. çokluk şahıs ekleri	Kral
-yor şimdiki zaman ekinde sonra gelen 2. teklik şahıs ekleri	Kral
-EcEk gelecek zaman ekinde sonra gelen 2. teklik şahıs ekleri	Kral
Çokluk 2. şahıs ekinin –İz biçiminde olması	Ercilasun
Zamir kökenli 1 ve 2. şahıs eklerinin geniş ünlülü olması (a/e)	Ercilasun
Zamir kökenli çokluk 2. şahıs eki ile bildirme ekinin yapısı	Karahan
Çokluk 2. şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli şahıs eklerinin yapısı	Karahan
Şimdiki zaman ekinin şekli	Kral, Karahan
Öğrenilen geçmiş zaman ekinin tek şekilli olması	Karahan
İstek eki -A'nın işleklik derecesindeki farklar	Karahan
Teklik ve çokluk 1. şahıs emir eklerindeki ses değişimleri	Karahan

5. Tablo

2. E. 3. Sözvarlığı Özellikleri

Ölçüt Olan Kelimeler	Kullanan Araştırmacılar
<i>yokarı/ yukarı</i> kelimesinin kullanılışları	Kral
<i>öyle/ böyle</i> kelimelerindeki ses değişimleri	Karahan
<i>küçük</i> kelimesindeki ses değişimleri	Kral
<i>değil(deel, daal, dal, degül, değül, diil)</i>	Caferoğlu1
<i>Ben/sen/o</i> 1, 2 ve 3. teklik şahıs zamirlerinin yönelme hali çekimindeki ses değişimleri	Karahan

6. Tablo

2. E. 4. Sözdizimi Özellikleri

Sözdizimi Ölçütleri	Kullanan Araştırmacılar
Soru cümlelerinin vurgu ile kurulması	Karahan

7. Tablo

Turkish Studies

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye Türkçesi ağızları, İgnas Kunos (1896), Caferoğlu (1946 ve 1959), Banguoğlu (*Türkçenin Gramerinde ve TDE Ansiklopedisinde*), Kral, Hayashi ve Karahan (1996) gibi araştırmacılar tarafından tasnif edilmiştir. Bu tasniflerin bir bölümünde sadece Anadolu ağızları sınıflandırılırken (Kunos, Caferoğlu, Karahan), bir bölümünde “*Rumeli ağızları*” da tasniflere eklenmiştir. (Banguoğlu, Kral) Bu genel tasniflerden başka, Nemeth (1946), Hazai (1971), Korkmaz (GBAA, 92), Hayashi (1984), Ercilasun (1985) gibi araştırmacılar tarafından bölgesel tasnifler de yapılmıştır. Nemeth ve Hazai Rumeli ağızlarını, Korkmaz, Güney Batı Anadolu ağızlarını, Hayashi, Karadeniz, Ercilasun da Doğu Anadolu ağızlarını tasnif etmiştir. Çok sayıda araştırmacı da il ve ilçe düzeyinde tasnifler yapmıştır.

Bölgesel ve il düzeyindeki tasnifler, genel tasniflere malzeme oluşturması bakımından önemlidir. Özellikle bölgesel tasnifler, bir ağız bölgesini, bütün olarak ele aldıkları için, kullanılan ölçütler ve çizilen sınırlar bakımından genel tasniflerin sağlam bir biçimde ortaya çıkmasına yardım edebilirler. Bölgesel tasniflerde kullanılan ölçütler, genel tasnifler için de geçerli olduğu için, Hayashi'nin “*Anadolu ağızlarının coğrafi dağılımı üzerine bir deneme çalışması*” adlı bildirisinde, A. B. Ercilasun'un “*Doğu Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*” adlı makalesinde kullanılan ölçütleri de yukarıdaki tablolarda gösterdik.

Hayashi, belli ses özelliklerinin harita üzerindeki dağılımlarını gösterirken, Ercilasun, özellikle kullandığı ölçütlerle Doğu Anadolu ağızları ile Batı grubu ağızlarının sınırlarını tespit etmiştir. Ercilasun'a göre “*Artvin, Erzurum, Bingöl, Diyarbakır, Urfa*” illerinin batı sınırları, Doğu Anadolu ağızlarının da batı sınırlarını oluşturur.(Ercilasun, 1985; 219-223)

Özcan Başkan'ın “*kale, hisar, höyük, konak*” kelimeleri ile kurulmuş köy adlarının bulunduğu alanları tespit eden çalışması, tasniflerde leksik ölçütlerin kullanılabilmesinin bir göstergesidir. Başkan'ın bu çalışmasına göre, *kale* adı daha çok Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgesinde, *hisar* adı daha çok Batı Anadolu'da, *höyük* adı Güneydoğu Anadolu ile Orta Anadolu bölgelerinde, *konak* ise Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgelerinde yaygın olarak kullanılmıştır.(Başkan, 1971; 237-251) Benzer bir çalışma, “*havuç*” için Anadolu ağızlarında kullanılan adlar (havuç, pürçüklü, keşirli, teper vb) dikkate alınarak da yapılmıştır.(Boeschoten, 1991; 150-161) Hayashi de patates ve yengeç için kullanılan kelimelere göre Doğu Karadeniz ağızlarını kendi içinde sınıflandırmıştır.(Hayashi, 1984) Bu kelimelerden başka, *yukarı/yokarı, öyle/böyle, küçük, köprü, tepsi, şeftali, göz, eşek, değil (deel, daal, dal, degül, değül, diil)* kelimeleri de çeşitli araştırmacılar tarafından leksik ölçüt olarak kullanılmıştır.

Sesbilgisi bakımından genellikle, k->g/-g->k-, t->d-/ d->t-, -k /-k->-h/-h-, k->ç, g->c-, o>u, u>o/ ö>ü, ü>ö, b->m-, r düşmesi, -u, -ü, -ı >-i değişmesi, önsese y- düşmesi, eklerde meydana gelen ünlü kalınlaşması, ünlü yuvarlaklaşması, ek ve köklerde meydana gelen ünlü incelmeleri, damak n'sinde görülen ses değişimleri, ünsüz ikizleşmesi, ünsüz yer değiştirmesi, alınma kelimelerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi gibi ölçütler kullanılmıştır.

Şekilbilgisi bakımından daha çok fiil çekim eklerinden yararlanıldığı, özellikle de şahıs eklerinin ölçüt olarak kullanıldığı görülmektedir. Birinci teklik ve çokluk ile ikinci teklik ve çokluk şahıs eklerindeki farklılıklar ile bu eklerde meydana gelen ses değişimleri dikkate alınmıştır. Fiil çekim ekleri içinde en çok kullanılan ölçüt ise şimdiki zaman ekleri ve bu eklerde meydana gelen ses değişimleri olmuştur. -AcAK gelecek zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri, istek eki -A'nın işleklik derecesindeki farklar, anlatılan geçmiş zaman eki -miş'in tek şekilli olması ve emir eklerinde meydana gelen ses değişimleri kullanılan diğer ölçütlerdir.

Sözdizimi ölçütü olarak da sadece L. Karahan soru cümlelerinin vurgu ile yapılmasını ölçüt yapmıştır.

Tasniflerde kullanılan ölçütleri topluca değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz:

1. Sesbilgisi Ölçütleri: Sesbilgisi ölçütlerine bölge ağzlarının karakteristiğine göre kimi farklı ölçütler eklenebilir. Ancak genellikle bu listede yer alan ölçütler Türkiye Türkçesi ağzlarını sınıflandırmak için yeterlidir.

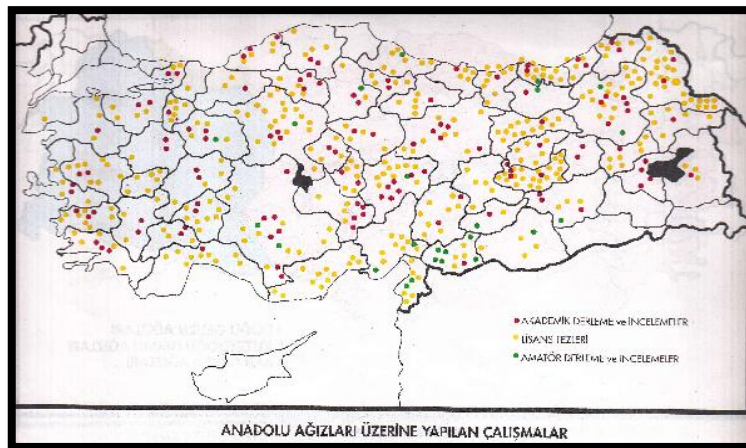
2. Şekilbilgisi Ölçütleri: Şekilbilgisi ölçütleri genellikle fiil çekim eklerinden oluşmuştur. Daha çok şahıs ekleri ve şimdiki zaman eklerindeki ses ve şekil değişiklikleri ölçüt olmuştur. Az sayıda araştırmacı da istek ekinin işlerliğini, anlatılan geçmiş zaman ekinin tek şekilli olmasını ve emir eklerinde meydana gelen değişimleri ölçüt olarak kullanmıştır. Şekil bilgisi ölçütleri içinde isim çekim ekleri ile yapım ekleri pek yer almamaktadır. Bazı alt ağız grupları belirlenirken bu ölçütlere başvurulmuştur ancak genel ağız gruplarının belirlenmesinde de isim çekim eklerinden ve bir kısım yapım eklerinden yararlanılabileceği kanaatindeyiz.

3. Sözcük Varlığı Ölçütleri: Türkiye Türkçesi ağzlarını tasnif eden araştırmacılar genellikle, *yukarı /yokarı, öyle/böyle, küçük, değil (deel, daal, dal, degül, değül, diil) ben, sen, o* gibi kelimelerde meydana gelen ses değişimlerini ve kullanıma biçimlerini dikkate almışlardır. Bunlardan başka çeşitli araştırmacılar, değişik amaçlarla yaptıkları çalışmalarda “*kale, hisar, höyük, konak*” “*havuç*” (*havuç, pürçüklü, keşirli, teper vb*) , *köprü, tepsi, şeftali, göz, eşek* gibi kelimeleri ölçüt olarak kullanmışlardır.

Söz varlığı bakımından özellikli olan ve yöreleri temsil eden birçok kelime tespit edilebilir ve bu sözlere yenileri eklenerek tasniflerde kullanılabilir.

4. Sözdizimi Ölçütleri: Sözdizimi bakımından sadece soru cümlesinin vurguyla kurulması ölçüt olarak kullanılmıştır. Sözdizimi ölçütleri de arttırılabilir. Örneğin, soru cümlesinin vurguyla yapılmasının yanında, yüklem yeri, kimi tümleçlerin yükleme bağlanma biçimi ve benzeri ölçütlerden yararlanılabilir.

5. Vurgu Ölçütleri: Beşinci olarak da vurgu bakımından bazı ölçütler kullanılabilir. Vurgu ile ilgili ölçütler hiçbir araştırmacı tarafından kullanılmamıştır. Türkiye Türkçesi ağzlarının daha iyi ve doğru tasniflerinin yapılabilmesi için öncelikle sağlam transkripsiyonlanmış yeterli metne ihtiyaç vardır. Türkiye Türkçesi ağzlarının Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölümleri için hala ufak tefek eksikler olmakla birlikte mevcut metinler böyle bir tasnif için yeterlidir. Karahan, *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması* adlı eserinde derleme yapılan bölgeleri şöyle göstermiştir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Ancak Türkiye Türkçesi ağızları sadece Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırları içinde konuşulan ağızlardan ibaret değildir. İran, Irak, Suriye, Kıbrıs, Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Romanya ve diğer bir kısım Balkan ülkelerindeki ağızlar da Türkiye Türkçesi ağızlarının uzantılarıdır. Derleme, değerlendirme ve tasniflerimize bu ağızları da katarak ancak tam bir Türkiye Türkçesi ağızları tasnifi yapabiliriz. Türkiye içinde yaptığımız derleme ve tasniflerde nasıl il sınırlarını esas almak bir hata ise, Türkiye Türkçesi ağızları için de ülke sınırlarını esas almak böyle bir hatadır.

Türkiye Türkçesi ağızları derlenirken ve değerlendirilirken yaptığımız önemli bir hata da ana dili Türkçe olmayan, iki dilli kişilerden yapılan derlemelere göre ağız özelliklerinin tespit ve tasnif edilmesidir. Türkçenin ağızları ve ağız bölgeleri tespit edilirken art zamanlı ve eş zamanlı bazı ölçütler dikkate alınarak hem ağız bölgesinin dayandığı tarihi temeller hem de eş zamanlı kullanım özellikleri tespit edilmelidir. Böylece dışarıdan katılan ve asli olmayan ağız özellikleri ile söz konusu bölgeyi karakterize eden özellikler de birbirinden ayrılmış olacaktır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, ağız bölgelerinin tespitinde belirleyici olması gereken asıl unsurlar yerleşim birimleri ve onların sınırları değil dil özellikleri olmalı. Ağız bölgeleri adlandırılırken de daha çok bu özellikler temelinde adlandırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- BANGUOĞLU Tahsin (1977), Anadolu (ve Rumeli) ağızları, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi C-1**, Dergah Yay., İstanbul, s. 132-134.
- BANGUOĞLU Tahsin (1990), **Türkçenin Grameri**, TDK Yay. Ankara .
- BAŞKAN Özcan (1970), Türkiye köy adları üzerine bir deneme, **TDAY-Belleten**, Ankara 1971, s. 237-251.
- BOESCHOTEN Hendrik, (1991), Aspects of Language Variation. **Turkish Linguistics Today** (Yay. H. Boeschoten, L. Verhoeven), Leiden. s. 150-193.
- CAFEROĞLU Ahmet (1946), Anadolu dialektolojisine dair bir deneme, **Türk Dili-Belleten**, s. 565.
- CAFEROĞLU Ahmet (1959), Die anatolischen und rumelischen Dialekte. **PhTF I**, s. 239-260.
- DEMİR Nurettin (1995), Alanya ağızlarında şimdi'nin varyantları, **TDAY-Belleten**, s. 99-114.
- ERCİLASUN A. Bican (198), Doğu Anadolu ağızlarının sınıflandırılması. **Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan**, Ankara s. 219-223.
- GÜLENSOY Tuncer (1985), Anadolu ağızlarında şimdiki zaman eki, Türk Kültürü Araştırmaları, **İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan**, Ankara, s. 282-295.
- HAYASHİ T. (1984), **Dialects on the Eastren Turkish Coast of the Black Sea**, A Preliminary Report, gengo Kenkyu 85.
- HAYASİ Toru (1990), Anadolu ağızlarının coğrafi dağılımı üzerine bir deneme çalışması. **IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri 17-18 Mayıs 1990**. [Yay.:] S. Özsoy/H.Sebüktekin. İstanbul. S. 233-243.
- KARAHAN Leylâ (1996), **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, TDK Yay. Ankara..
- MAKSİMOV V. A. (1867), **Opit izsledovanij tjurdkih dialektov v Hudavendigare i Karamanii**” St.Petersburg.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011